

visszatértek a bácskai, a bánáti égbolt alá. Gozdsu Elek és Papp Dániel novelláival Illés medikuskorában találkozott a pesti antikváriumokban: mindkettő olyan hatást gyakorol induló éveire, amelynek nyomát — mint jegyzeteiből is látjuk — nem nyelte el a feledés.

„Fiatal színházi kritikusként ismerkedtem meg Kosztolányi Dezsővel” — írja a *Zsöllyeszomszéd* című fejezetében. Kosztolányi a Pesti Hírlapba, Illés a Budapesti Hírlapba írta bírálatait, s ez a két zsöllye a legtöbb színházban egymás mellé került. Ennek az ismeretségnek a nyomán Kosztolányiról mint színházi kritikusról kapunk egy „megidézett arcot, szénnel”, de ez a vérbeli színházi ember ezt a képet ecsettel sem tudta volna jobban megfesteni.

Még fiatalabb volt Illés Endre — mindössze tizenhat éves —, amikor mint gimnazista a göcsei gimnázium könyvtárában a régi, részben felvágatlan Nyugat-füzetekben találkozott Csáth Géza novelláival. Ezt a találkozást, mely számára lenyűgöző volt, a *Még egyszer Csáth Gézaról* című

fejezetében írta meg. Mégis, még hány évtizednek kellett eltelnie, amíg a modern magyar próza előfutárának első gyűjteményes kötete megjelent? Illés Endre — amint itt írja is — negyven év után vállalkozott arra, hogy válogatásában *A varázsló halála* címmel közreadja a mélységesen elfeledett tragikus sorús író novelláit. Az elfeledett írások felkutatásának minden kis részletét ebben a kötetben ismét megírta *A varázsló halála* című gyűjteményes kötethez irt bevezetője után, majd ezzel a mondatral fejezte be visszaemlékezéseit:

„Stendhalt igazolta így az utókor. Két nemzedék közönye után ma a legfiatalabbak olvassák Csáth Gézát izgalommal, s ez a legfénylőbb írói diadal.”

És az, hogy szülővárosában, Szabadkán is újjászületett, s ennek hírért a novellás kötet után Csáth Gézaról és Csáth Géza műveiből még három Szabadkán, három Újvidéken és négy Budapesten megjelent kötet viszi tovább a fiatal olvasók felé.

LÉVAY ENDRE

VERS ÉS TANÚSÁG

PILINSZKY JÁNOS *válogatott versei*.
Szépirodalmi—Magvető, Budapest, 1978.

Ha van élmény, amely egy egész költői életművet megszab, Pilinszky János számára ez a második világháború. Pedig személyében nem volt áldozata a megnyíló pokolnak, tanúja volt csupán a fasizmus rémtetteinek. Fiatal költőként előkelő irodalmi folyóiratokban: a Magyar Csillagban, az Ezüstkorban és a Vigiliában mutatkozott be. Mind szorongóbb szívvel figyelte a háborús öldöklésről érkező híreket. 1944 őszén hívták be katonának, pár hónap múlva Németországba került. Ott ismerte meg igazán a fasizmus kegyetlen valóságát és a háború gyilkos természetét. Halálra szánt toglyokat látott és romba dőlő városok-

kat. S midőn a béke első napjaiban megnyíltak a koncentrációs lágerkapui, és fény derült a tömeggyilkosságokra, a gázkamrákra és krematóriumokra, a fiatal költőt véglegesen hatalmába kerítette a borzalom.

Szorongó szívvel élt addig is. Korai költészete igazolja, hogy eredendően boldogtalannak érezte magát. Sőt az egész emberiséget: meggyötört árvának az ég hideg csillagai alatt. A háborús tapasztalat mintha igazolta volna szorongásait. Történelmi botránynak tekintette a háborút, a haláltáborokat. Botránynak, amely bemocskolta az egész emberiséget és beárnyékolta a kétezer éves európai civilizációt. „Auschwitz ma

múzeum — mondja *Ars poetica helyett* című írásában. — Falai közt a múlt — s bizonyos értelemben valamennyiünk múltja — azzal a végzetlen súllyal és igénytelenséggel van jelen már, ami a valóság mindenkori legbensőbb sajátja, s attól, hogy lezárult, csak még valódibb, még érvényesebb." Ami megtörtént, véli, mindörökké visszavonhatatlan. Az emberiség bűnbe esett, és e bűn káiní bélyegét csak a megváltás törölheti el.

Az ember létét és történelmét érintő reménytelenség az egész világra kivetül. Jellemző, hogy Pilinszky János költészetéből szinte hiányzik a természet. Verseinek képi anyagát a csupaszi tárgyi világ, a rideg nagyvárosi környezet, a pusztulásról szőtt látomás adja. Homokban heverő szegek, „plakátmagányban ázó éjjelek”, sivár csontmezők. Lírai hőse magányos és boldogtalan, cél nélkül bolyong vagy mindentől megfosztva áll a semmi előtt. „Így indulok. Szemközt a pusztulással | egy ember lépked hangtalan. | Nincs semmije, árnyéka van. | Meg botja van. Meg rabruhája van” — hangzik a reménytelen önvallomás az *Apokrif* soraiban.

Hol talál oltalmat e végső javából kivetkezett emberi személyiség? Akinek pusztaság létének kívül semmije sincsen, s bizalmát régen elveszítette a mindenség rendje vagy az emberiség haladása iránt. Pilinszky a megváltásban bíz, a végső isteni mozdulatban, amely az idők végeztével rendet visz a világ káoszába és értelmet ad az emberi létnek. Misztikus költő lenne? Inkább istenkereső. A magyar költészet régi hagyományának: Balassi Bálint, Berzsenyi Dániel, Ady Endre és Babits Mihály istenkereső küzdelmeinek folytatója. Egyszersmind folytatója annak a huszadik századi vallásos költészetnek, amelyet Charles Péguy, Paul Claudel és Pierre Emmanuel lírája képvisel. Vallásos költő, anélkül, hogy „hitbuzgalmi” célok szolgálatába állítaná a költészetet. Az istenkérés és a

vallásos hit az ő számára mindennek előtt a világgal és önmagával folytatott szívós küzdelemben kap szerepet. Küzdelemben, amely az emberi lét értelmének és méltóságának viszszerzéséért folyik.

Vallásosságát metafizikus igény és misztikus révület is átszövi. Költészetének mégsem a metafizika és a misztika az igazi területe, hanem a morál. A hogyan éljünk? emberi kérdésére keres választ. Gyakorlati erkölcsöt hirdet, és ennek már nemcsak vallásos szerepe van. A személyes morál tengelyében a szeretet fogalma áll. Pilinszky János az *Evangelium* tanításából meríti az ember-szeretetre alapozott morált. Erre a morálra hivatkozva utasítja el a fasisztust és a háborút. Tolsztoj szeretet-vallásához hasonlóan értelmezi a keresztény tanítást. Hite arra ösztönzi, hogy felelősséget vállaljon az emberiség sorsa iránt, és cselekvő módon gyakorolja a szeretetet. „Ha a »vallásos művész« mai rendeltetési helye egyáltalán megjelölhető — tesz személyes vallomást —: az egyedül a végletes türelem és testvéri megosztozás posztja lehet.”

A szeretet erkölcsre készíteti arra, hogy vállalja és átélje mindazt a tragédiát, amely a világban tapasztalható. Testvéri részvétellel hajol a szenvedők sorsa fölé. Ha véglegesnek tudja is a magányt, nem tud elzárkózni mások panaszai elől. Költészetének ez a testvéri nyitottság ad különös érzelmi erőt. Sőt feloldást a szorongás terhe alól: valódi katarzist, amely a klasszikus tragédiákhoz hasonlóan pusztító erők küzdelméből születik. Pilinszky János tiszta és tömör művészi rendben ad számot a század, egyáltalán az emberi történelem szörnyű botrányáról: arról, hogy az emberiség miként pusztítja önmagát. Pontosabban, hogy gyilkos erők miként pusztítják az emberiséget. A testvéri részvét, amelyet a szenvedők iránt érez, belső erőforrást jelent. Belőle merít, hogy ne némuljon el, hogy a század tanújaként hallassa költői szavát.

POMOGÁTS BÉLA